

דוד אלנסון ודניאל גורדיס, "ברית אמונים: גיור, הלכה ומדיניות קהילתית בספרות השו"ת במאה ה־19 ובמאה ה־20"

בתרגום חנה השקס
ירושלים: שלם, תשע"ד

נתנאל פיישר

המחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת, האוניברסיטה הפתוחה

בשני העשורים האחרונים אנו עדים לכתיבה אקדמית, רבנית ופובליציסטית ענפה המתמקדת בגיור האורתודוקסי. הגידול החד במספר העולים הלא יהודים לישראל וההיקף הגדול של נישואי התערובת בתפוצות הביאו חוקרים ורבנים רבים לדון בשאלה האם הגיור יכול לשמש כלי להתמודדות עם הבעיה.¹

¹ להלן מקצת המקורות שעסקו בהיבטיו הדתיים-הלכתיים של הנושא: מנחם פינקלשטיין, הגיור: הלכה ומעשה, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1994; אבי שגיב וצבי זוהר, גיור וזהות יהודית: עיון ביסודות ההלכה, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ה; ידידיה שטרן, הגיור בראי הדורות, תל אביב: משכל, 2009; הרב חיים אמסלם, זרע ישראל, ירושלים: מכון מקבץ נדחי ישראל, תש"ע. במקביל נכתב על הנושא גם מהיבטיו הפוליטיים והסוציולוגיים. ראו לדוגמה יהודה גודמן, "גיור מהגרים: התאזרחות, ממשליות והדתה בישראל של שנות האלפיים", אדריאנה קמפ ויוסי יונה (עורכים), פערי אזרחות: הגירה, פריון וזהות בישראל, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, 2008, עמ' 207-238; אשר כהן, יהודים לא יהודים, ירושלים: מכון שלום הרטמן, 2006; Michal Kravel-Tovi

בהנחה שרבים מאלו הנישאים בנישואי תערובת מעוניינים להישאר בתוך הקהילה היהודית, גיור בני הזוג והילדים הלא יהודים יכול באופן עקרוני להיות הפתרון הנכון. ברם, העובדה שהמניע לגיורם של רבים הוא הצורך לפתור בעיות של זהות אישית וחברתית, ולא דווקא צורך דתי-רוחני, מעלה את השאלה אם ראוי לגייר אנשים בגיור אורתודוקסי אף שספק אם הם יהיו מחויבים לאורח חיים זה לאחר גיורם.

שאלה זו עומדת במרכז ספרם החדש של דוד אלנסון ודניאל גורדיס, שפורסם בשנת 2012 באנגלית ותורגם בשנת 2014 לעברית.² לספר זה תרומה גדולה לשיח הציבורי ולמחקר האקדמי בנושא. הטענה המרכזית, המוכחת היטב בספר, היא שרבנים אורתודוקסים רבים פסקו במהלך הדורות שאפשר להוריד את רף הדרישות הדתיות בכל הנוגע לגיור כדי לשמור על אחדות העם היהודי.

אולם חשיבות הספר אינה מתמצה בהצגת טענה זו, שכבר הועלתה קודם לכן בפירוט בספרות המחקר. הערך המוסף בספרם של אלנסון וגורדיס הוא בהצגה הכרונולוגית של התפתחות שיח הגיור כפי שהיא באה לידי ביטוי בספרות השאלות והתשובות. כהיסטוריונים של ההלכה הם מציירים תמונה מרתקת של ויכוח ער ותוסס בין גדולי הפוסקים בדורות האחרונים, המתמודדים עם שאלת ההתבוללות ועיצוב גבולות הקהילה היהודית בעידן המודרני. הדיון בשאלת הגיור אינו מופיע בספר באופן תמטי כפי שרוב החוקרים נוהגים להציגו אלא בצורה של התפתחות היסטורית הנוצרת כמענה למציאות המשתנה מול עיני הפוסקים.

עיגון הדיון בהקשר היסטורי מאפשר להבין טוב יותר את שיקולי הרבנים, שהיו צריכים להכריע בשאלה חדשה בהיסטוריה היהודית. אם בעבר נישואי תערובת היו הצעד הראשון לציאה מן הקהילה, למן המאה התשע-עשרה התמודדו המנהיגים הדתיים עם אלו שנישאו ללא יהודים אבל ביקשו בכל זאת, באמצעות הגיור, להישאר בתוך המעגל היהודי. אלנסון וגורדיס חושפים את ההתחבטויות הפנימיות של הרבנים ואת הדיאלוג שלהם עם עולם ההלכה כדי לתת מענה לשאלה קשה זו. כך, לדוגמה, הם מראים כיצד נטו רוב רבני גרמניה להחמיר בשאלת הגיור בראשית המאה התשע-עשרה, ולעומת זאת, בשלהי המאה הם נטו דווקא להקל. ניתוח שיקולי הפוסקים מלמד שבראשית מאה זו רבני גרמניה סברו שעמדת גיור קשוחה תעצור את נישואי התערובת ואת אופציית הגיור הרפורמיים, אולם בסוף המאה התשע-עשרה הם הבינו שמדובר בקרב מאסף על שמירת האורתודוקסיה כאפשרות משמעותית לחיים יהודיים בגרמניה. כך לדוגמה, אחד מרבני פרנקפורט האחרונים, הרב מנחם מנדל קירשבוים, מורה בספרו **מנחם משיב "שלא לבדוק"** את מניעי המתגיירים ולקבלם, שכן "אם לא יתירו להם, ידורו יחד באיסור" או יתגירו בגיור רפורמי, ואז, חלילה, "יחזיקו את עצמם כיהודים".³

"National Mission: Biopolitics, Non-Jewish Immigration and Jewish Conversion Policy in Contemporary Israel," *Ethnic and Racial Studies* 35, 4 (2012), pp. 737–756; Netanel Fisher, "A Jewish State? Controversial Conversions and the Dispute over Israel's Jewish Character," *Contemporary Jewry* 33, 3 (2013), pp. 217–240

² לגרסה האנגלית ראו David Ellenson and Daniel Gordis, *Pledges of Jewish Allegiance: Conversion, Law, and Policymaking in Nineteenth- and Twentieth-Century Orthodox Responsa*, Stanford: Stanford University Press, 2012

³ הרב מנחם מנדל קירשבוים, שו"ת **מנחם משיב**, ברוקלין: עולם הספרים, תשנ"א, תשובה מב.

בהונגריה קרה ההפך. לדעת אלנסון וגורדיס, בראשית המאה התשע־עשרה נקט החתם סופר גישה מקרבת באשר לגיורים (לפחות בהקשר של גיורי קטינים⁴), משום שבתקופתו הרוב המוחלט של יהודי הונגריה עדיין נישא בנישואים אנדוגמיים ושאלות הגיור וההתבוללות לא נתפסו כאיום על החברה היהודית המסורתית. תלמידיו, בניגוד אליו, נאלצו להתמודד עם גל של נישואים בין יהודים ללא יהודים, ולכן נקטו רובם גישה מחמירה ומצמצמת יותר מתוך ניסיון לעצור את שטף ההתבוללות. אחד מתלמידי החתם סופר, המהר"ם שיק, אף אסר למול בן לאב נוכרי ולאם יהודייה. לטענתו, אף שמצד הדין הילד יהודי, כדי "לעשות סייג לתורה" יש להרחיק אותו ואת אמו מן הקהילה האורתודוקסית אף ש"יש לחוש שישתמד העובר עבירה"⁵.

מגוון התשובות המופיעות בספר והרקע ההיסטורי שלהן מלמדים שהרבה קודם לעימות העכשווי בין הרבנים אברהם שרמן וחיים דרוקמן היה הוויכוח על הגיור לווהט ועוצמתי. עם זאת, בניגוד למצב הנוכחי, השיח בין הפוסקים נעשה מתוך כבוד והערכה הדדיים. כך לדוגמה, הרב מרדכי ברייש, רב הקהילה החרדית בציריך, כתב לעמיתו הרב מנחם מנדל קירשבוים מפרנקפורט:

ספרו הנשלח לי [...] קבלתי לנכון ולאות תודה עיינתי בספרו [...] ואני אשתומם מאד על המראה – כי הרבנים היושבים בערי הפריצות במערב אירופא אין יכולים לרמאות את עצמן באשר יודעים בטוב, אשר רובא דרובא גרים כאלו, הם אשר נדבקו נפשם בישראל להתחתן ורוב הישראלים הללו הם פושעים ואין רוצים כלל לידע מיהדות כשרות שבת נדה, כל המצות הם עליהם למעמסה, והם רק יהודי לאומי, ויודעים בטח אשר גם הנכרית אשר למראית עין מתגיירת, לא תתנהג כלל בשום יהדות, כיון שגם בעלה היהודי הלאומי אינו יודע כלל מזה. ואם באופן כזה הדבר פשוט אצלי, אשר אף בדיעבד לא הוי [אינו] כלל גירות.⁶

טענות חריפות אלו לא פגעו בהערכה הרבה שרחש הרב ברייש לרב קירשבוים. בהתכתבות ביניהם כינהו "הרב הגאון החריף", "איש האשכולות" וכדומה. כיום, לעומת זאת, העיתונות החרדית וחלק מרבניה משמיטים את התואר "רב" מרבנים ציונים דתיים העוסקים בגיור.

ויכוח קירשבוים-ברייש הוא רק דוגמה אחת מני רבות לפולמוסים רבים שהתקיימו במאתיים השנים האחרונות. באמצעות חשיפתם המדוקדקת של עשרות תשובות ופולמוסים, אלנסון וגורדיס מפריכים את הטענה הרווחת כאילו המקלים בגיור חדשנים, ואילו המחמירים – שחלקם אף דוגלים בביטול גיורים – מבטאים את עמדת ההלכה ה"אותנטית". בעידן שבו פסיקת ההלכה הולכת ומסתמכת על ספרים ולא על מסורת, כפי שטענו חיים סולובייצ'יק, מנחם פרידמן ואחרים,⁷ ההשתלשלות ההיסטורית של שאלת הגיור המוצגת בספר מבהירה את מחלוקת הגיור

⁴ הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר, ב, יורה דעה, וינה [ווינען]: מוריץ קנעפפלאמאכער, תרמ"ז-תרנ"ז, סימן רנג.

⁵ הרב משה שיק, שו"ת מהר"ם שיק, יורה דעה, ירושלים: [חמו"ל], תשמ"ג, תשובה רמט.

⁶ הרב מרדכי יעקב ברייש, שו"ת חלקת יעקב, יורה דעה, תל אביב: ברייש, תשנ"ב, סימן קנ.

⁷ Hayim Soloveitchik, "Rupture and Reconstruction: The Transformation of Contemporary Orthodoxy," *Tradition* 28, 4 (1994), pp. 64–130; Menachem Friedman, "Life Tradition and Book Tradition in the Development of Ultraorthodox Judaism,"

לאשורה. הוויכוח אינו בין ליברלים לשמרנים ואף לא בין ציונים ללא-ציונים.⁸ זהו ויכוח בין שתי גישות עקרוניות ששתייהן מעוגנות במסורת פסיקה מתמשכת ארוכת שנים: לפי הגישה האחת, מבחינה הלכתית אי-אפשר לקבל גיורים שאינם נעשים לשם שמים. לדידם של הרבנים הנוקטים גישה זו, האחריות לשמירת קהילת הנאמנים מחייבת אותם להימנע מכל דרך שתכשיר את נישואי התערובת. לפי הגישה השנייה, יש מקום להוריד את רף הדרישות הדתיות ולהשתמש בגיור כגשר להשיב יהודים אל חיק העם היהודי.

בהקשר זה ראוי לציין ששיח הגיור חושף מציאות מפתיעה נוספת, אשר אלנסון וגורדיס לא הדגישו כראוי לטעמי. מתשובותיהם של פוסקים רבים משתקפת תמונה היסטורית ברורה, שלפיה במאתיים השנים האחרונות חלק ניכר מהרבנים האורתודוקסים בכל רחבי העולם הקלו בגיור אף שרבנים אחרים אסרו זאת במפורש. לדוגמה, הרב משה פיינשטיין, מחשובי הרבנים האורתודוקסים בארצות הברית במחצית השנייה של המאה העשרים, שסווג על ידי אלנסון וגורדיס כשייך למחנה המסתייגים מההקלות בגיור, העיד בסוף תשובתו כי "איני אומר בזה כלום [...] כי יש הרבה רבנים בנוא יארק מקבלים גרים כאלו וממילא אין לי לומר בזה איסורין".⁹ גם הרב עובדיה יוסף, שהוגדר על ידם כמחמיר, וטען לכאורה שאין לגייר לשם מניע חיזוני שכן "ידוע שגם אחר גרותן מחללים שבת", העיד בתשובה שנכתבה בזמן כהונתו כרב במצרים (1948) כי עתה פשט המנהג לקבל גרים כאלה".¹⁰

תשובות אלו ורבות אחרות מלמדות שהנוהג הרווח והמקובל היה להקל בגיור, ואף כי היו רבנים שביקשו להחמיר, הם לא כפו את דעתם, משום הנוהג להקל. עוד מתברר שהיו רבנים מקלים שלא נתנו פרסום למעשיהם או נקטו במכוון מדיניות גיור מעורפלת, שכן, כדברי הרב עובדיה יוסף, "כל העניין הזה הוא מן הדברים שהשתיקה יפה להם".¹¹

ספרם של גורדיס ואלנסון מצטרף אפוא לסדרת מחקרים המסירים את המסווה שהרב יוסף ועמיתיו ניסו לעטות על מדיניות הגיור. ההצגה הכרונולוגית של ויכוח הגיור – אגב פריסתו

Harvey E. Goldberg (ed), *Judaism Viewed from Within and from Without*, Albany, N.Y.: SUNY Press, 1987, pp. 235–255

⁸ משה סמט טען שיש הלימה בין פוסקים המקלים בגיור לבין תמיכה בציונות (משה סמט, "גרות וציונות", משה בראשר [עורך], ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ב, ירושלים: אקדמון, 1992, עמ' 487–508). טענה זו נכונה בחלקה בלבד שכן ישנם יוצאים מן הכלל, דוגמת הרבנים קוק והרצוג, שנקטו דווקא גישה מחמירה למדי בכל הנוגע לגיור.

⁹ הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה, א, ניו יורק: מ' פיינשטיין, 1974–2011, סימן קנט. ההדגשה שלי.

¹⁰ הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ב, אבן העזר, ירושלים: מכון "מאור ישראל", תשמ"ו–תשס"ד, סימן ג. ההדגשה שלי.

¹¹ "גילוי דעת מאת הרב עובדיה יוסף", המודיע, 27.11.1972. דבריו של הרב יוסף בפני ועדת הפנים של הכנסת (16.11.1976) הם דוגמה מובהקת לכך. בדיון על הגיור הוא אמנם העיד כך: "אינני זוכר מקרה שלא פתרתי. יתכן מקרה בודד פה ושם [...] היו מקרים קשים שראו אותם כקשים ולא רצו לקבלם במשך שש שנים – ואני קיבלתי אותם", אולם הוא טען שהכוח להמשיך ולהקל בגיור נובע מכך שהפעולות נעשות בצנעה. לדבריו, "גם לוחות הברית הראשונים שניתנו בפרהסיא, בקולות ובברקים נשברו. הכל צריך להיעשות בצניעות" (שם).

הגיאוגרפית בין גרמניה, הונגריה, מזרח אירופה, ארצות הברית וישראל, ומתוך שילוב ציטוטים וניתוחים מדויקים של התשובות ההלכתיות – היא תרומה חשובה למחקר הגיור, והיא מאפשרת גם לקהל המשכיל הרחב, שאינו מתמצא בסוגיה, להבין את הדיון לעומקו.

עם זאת, דווקא בשל חשיבותו של הספר יש להצטער על כך שגורדים ואלנסון השמיטו ממנו מקורות מרכזיים המשמשים נדבך הכרחי בכל דיון הלכתי בנושא. כך, לדוגמה, הם לא דנו לעומק בתשובתו של הרב חיים עוזר גרודזנסקי, אשר קבע שאפשר להקל ולגייר אדם שאינו מתכוון לשמור מצוות אם הוא עושה זאת בשל חולשת יצרו ("לתיאבון").¹² כמו כן, הם הזכירו באופן עקיף בלבד את פסיקתו של הרב יצחק יהודה שמלקיש, שהיה הראשון שהורה שכאשר ברור שהמתגייר לא התכוון לשם שמים, הגיור אינו תקף (אם כי פסיקה זו היא היוצאת מן הכלל ורוב חכמי ישראל המשיכו לגייר למרות דבריו).¹³ חבל גם שהאוריניטציה של הספר מערבית, ועל כן חסרה בו התייחסות מעמיקה לפסיקת רבני צפון אפריקה במאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים, אשר שיקפה בדרך כלל גישה מתונה ממקבילתה האשכנזית. על מציאות זו העיד לדוגמה הרב יוסף משאש, מרבני מרוקו ולימים רב העיר חיפה: "דבר זה לגייר כל הבא להתגייר, פשוט הוא בכל מקום בכל ערי המערב ובכל ערי אלג'יר ותוניס".¹⁴

לסיום, ראוי להזכיר שאף על פי שהספר עוסק בפסיקה האורתודוקסית, דוד אלנסון הוא רב רפורמי המכהן בתפקיד נשיא ההיברו יוניון קולג', ודניאל גורדיס – סגן נשיא המרכז האקדמי שלם – הוא מוסמך לרבנות מטעם התנועה הקונסרווטיבית. עם זאת, דומה שבחירתם לעסוק בפסיקה האורתודוקסית בגיור מלמדת על הסכמה – ולו בשתיקה – שלגיור האורתודוקסי יתרון בכך שהוא מקנה לכאורה את "תעודת ההכשר" הטובה ביותר למבקשים להתגייר. בעידן שבו האורתודוקסיה – לפחות בישראל – מפולגת מתמיד, אפשר לקוות שהספר יזכיר לנצים האורתודוקסים לנהוג כבוד זה בזה, וקל וחומר להישמר מכל פגיעה באלפי המתגיירים, שלעתים נדמה שכבודם נרמס בצל הוויכוח המתלהט.

בעניין זה, דומה שמעבר למחקר אקדמי משובח יכול הספר לשמש לרבנים ולקובעי מדיניות כלי ליישום מדיניות גיור אורתודוקסית מקלה במענה למציאות המורכבת שלפנינו. שבועת הנאמנות הנרמזת בשם הספר במהדורה האנגלית: *Pledges of Jewish Allegiance*, מלמדת שבעיני המחברים, לב שיח הגיור טמון בשאלת הנאמנות והמחויבות להבטחת המשכיות העם היהודי. ואכן, מגוון המקורות שבספר מלמד שלמבקשים להתגייר בגיור אורתודוקסי מקל "יש על מי לסמוך", שכן גדולי הפוסקים היו נכונים לפתוח את שערי הגיור לרווחה בעתות חירום שכאלו. השאלה הנשאלת בהקשר זה היא מה יקרה אם האורתודוקסיה תיכשל במשימה שלפניה. האם חוקרים כמו אלנסון וגורדיס, ולצדם קובעי המדיניות, יתחילו לבדוק אפשרויות אחרות לשמירה על אחדות העם היהודי – או שמא העם היהודי ימשיך להתפורר אל מול עינינו?

¹² הרב חיים עוזר גרודזנסקי, שו"ת אחיעזר, ג, וילנה: שרגא פייבל גארבער, תרפ"ב, סימן כו.

¹³ הרב יצחק יהודה שמלקיש, שו"ת בית יצחק, יורה דעה, ניו יורק: תש"ך-תשל"ג, סימן ק.

¹⁴ הרב יוסף משאש, שו"ת מים קדושים, יורה דעה, ירושלים: דפוס המערב, תשכ"ז-תשמ"ה, סימן קח; הנ"ל, אוצר המכתבים, ב, ירושלים: מכון בני יששכר, תשנ"ח.